

**LARGE-SCALE EVACUATION AT THE BEGINNING
OF THE SOVIET-GERMAN WAR**

**ВЕЛИКОМАСШТАБНА ЕВАКУАЦІЯ
НА ПОЧАТКУ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ**

Yaroslav Meleshko¹

Ganna Kapustian²

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-151-0-30>

Abstract. The scientific work, based on archival sources, examines Ukraine's loss of valuables during the evacuation at the beginning of World War II. These studies contain interesting factual material, including the restructuring of the economic life of the country to the military system, the development of the military economy, the movement of productive forces to the east of the country and more. An important place in the study is the disclosure of conditions and factors that influenced the preparation and conduct of the evacuation in Kremenchug in 1941. The novelty of the study is due to the fact that the names and positions of people who led the evacuation in Kremenchuk and characterized the impact of conditions and factors on preparation, course and the results of the evacuation during the German-Soviet war. Disclosure of features, nature of evacuation will contribute to the formation of a holistic picture of the evacuation of agricultural food and transport resources, factories, factories, locomotive depot, river fleet during the Second World War; identification and disclosure of forms and methods of using troops during the evacuation during the specified period. Thus, the analysis of the study shows that the author solved a number of important scientific problems, which allowed to clarify the state of study of the topic in the historical literature, to conduct a comprehensive analysis of the source base of the study; to reveal the essence of the characteristic features and peculiarities of evacuation. The subject of research on the topic

¹ Teacher of History and Jurisprudence, Gymnasium № 23, Kremenchuk; Postgraduate student,

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Ukraine

² Doctor of Historical Sciences, Professor,

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Ukraine

is the process of evacuation to the east, not only in the USSR, but also in the city of Kremenchuk. The methodology of this study is theoretical research, namely the observation and use of historical and logical research methods. And empirical, namely the abstraction, analysis and synthesis of historical events in this topic. The aim is to identify the problems and methods of their solution that at different stages of development of historical science dominated in the study of evacuation processes. This problem has not yet been the subject of a separate study. At the same time, in the works devoted to the actual evacuation of the industry of the USSR, the works of Soviet historians were analyzed and evaluated.

1. Вступ

Понад 70 років минуло після закінчення Другої світової війни, проте увага дослідників не слабшає, до цієї найбільшої катастрофи в історії людства. Автор даної праці бачить своє завдання в тому, щоб окреслити всю величезну проблематику міжнародного, ідейно-політичного, соціально-економічного, оперативного-стратегічного характеру, пов'язану з війною. Запропоновані цікаві результати досліджень і нові підходи, які багато в чому змушують переглянути звичні точки зору. Нові документальні джерела, дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів дають можливість у наш час повніше та об'єктивніше висвітлити актуальні проблеми Другої світової війни, переосмислити її уроки. Усі джерела потребують ґрунтовного осмислення. Лише після детального ознайомлення з ними можна буде встановити наближену до дійсності картину подій евакуації 1941 року, у тому числі й на Полтавщині.

Історіографічний аналіз евакуаційних заходів, що здійснювались органами радянської влади на початковому етапі війни з Німеччиною та її союзниками на сьогодні є досить актуальним та необхідним. Результативність евакуаційних заходів, проведених на початку війни, в умовах швидкого відступу Червоної Армії, багато в чому визначила подальший хід війни, а також ситуацію не лише на фронті, а й в окупованій німцями місцевості. Крім того, здійснені евакуаційні заходи за своїми масштабами стали унікальним досвідом світової історії. Евакуація, історія не знала подібного. Тисячі промислових підприємства було демонтовано, часто під нальотами авіації противника було заван-

тажено на залізничні платформи і протягом п'яти місяців перебазовано в східні райони СРСР. Для цього знадобилися мільйони вагонів, всього перевезено десятки мільйонів чоловік по суті справи ціла індустріальна країна була евакуйована на тисячі кілометрів на схід.

Всі ці чинники сприяли підвищеному інтересу до них з боку науковців та громадськості від моменту завершення Другої світової війни. Саме тому постає необхідність систематизувати численні наукові дослідження цього процесу. Маємо на меті визначити ті проблеми та методи їхнього вирішення, що на різних етапах розвитку історичної науки домінували в дослідженні евакуаційних процесів. Поставлена проблема досі не виступала предметом окремого дослідження. У той же час у роботах, присвячених власне евакуації промисловості УРСР, доробок радянських істориків аналізувався та оцінювався.

Однак у літературі воєнних років питання евакуації, у зв'язку з дотриманням режиму секретності, розглядалися лише в загальних рисах, без наведення конкретних фактичних відомостей і узагальнень. У них в основному висвітлювався досвід організаторської та політичної роботи партійних і громадських структур у військових умовах. І все ж видання цих робіт мало важливе значення, адже їхні автори, будучи безпосередніми учасниками подій, викладали факти і явища того періоду, вкладаючи своє розуміння й оцінку.

Отже, дослідження є науково актуальним і важливим для розвитку вітчизняної історіографії. А новизна дослідження обумовлюється тим, що висвітлено більш детально процес евакуації міста Кременчук. В архівних документах виявлено прізвища людей, які безпосередньо керували евакуацією міста, та охарактеризовано вплив умов і чинників на підготовку, перебіг і результати евакуації.

2. Наказ та процес евакуації ресурсів в тил

Воєнна катастрофа 1941 року, великі територіальні втрати відразу поставили перед радянським керівництвом стратегічне економічне завдання: щоб продовжити опір, треба врятувати той промисловий потенціал, який вцілів. Евакуація людей, промислового обладнання, сільськогосподарської техніки, худоби з території України, де багата сировинна база, численні кваліфіковані фахівці становили величезну частину воєнно-промислового комплексу СРСР, стала однією з най-

більш драматичних сторінок початкового періоду війни. Ситуація на фронті від першого дня війни складалася значно гірше, ніж найбільш песимістичні прогнози: Червона армія не змогла стримати агресора, що вийшов на кордони СРСР до вересня 1939 р. Упродовж кількох днів тиллові міста стали прифронтовими. Керівництво держави постало перед необхідністю вивезення вглиб країни, людських контингентів і матеріальних ресурсів [2, р. 495].

Успіх переходу Радянського Союзу на економіку воєнного часу багато в чому залежав від масового перебазування продуктивних сил країни із західних небезпечних районів на схід. Важка обстановка, що склалася вже в перший тиждень фашистської агресії, зажадала від державних керівних органів організувати термінову евакуацію з порятунку від ворога багатомільйонних мас цивільного населення, тисяч промислових об'єктів, майна МТС, колгоспів і радгоспів, наукових і культурних установ, запасів продовольства, сировини та інших матеріальних цінностей [1, р. 118].

27 червня 1941 року ЦК ВКП(б) і РНК СРСР ухвалили постанову «Про порядок вивезення та розміщення людських контингентів і цінного майна», яка визначила стратегію радянської евакуаційної політики. Невдовзі, 5 липня 1941 року, РНК ухвалив також постанову «Про порядок евакуації населення у воєнний час».

Однак, тільки 26 вересня 1941 р., було постановлено спеціальне Управління з евакуації населення з прифронтових районів. Державний орган, який організовував евакуаційні заходи – Рада з евакуації – був створений уже 24 червня 1941 р. На чолі ради став керівник радянських профспілок М. Швернік, його заступниками були призначені О. Косигін і М. Первухін. Для керівництва евакуацією з України створили комісію на чолі із заступником голови РНК УРСР Д. Жилою. На місцях організацією евакуаційних заходів займалися уповноважені Ради з евакуації, представники відповідних наркоматів, адміністрація підприємств, місцеві партійні установи. Значна роль у реалізації евакуаційної програми була відведена профспілками. Підприємства з України вивозили в поволзькі міста, на Урал, до Сибіру, у Середню Азію [15, р. 213].

Евакуація матеріальних та людських ресурсів з України здійснювалася залежно від типу й стратегічного значення об'єкта. Пріоритетом

було збереження тих сфер економіки, які необхідні для підтримання обороноздатності країни. Тому евакуації в першу чергу підлягали підприємства важкої промисловості загальносоюзного підпорядкуванням з їхніми кваліфікованими робітниками та інженерним персоналом, заводи, фабрики, легкової харчової промисловості, а вже потім – сільськогосподарські підприємства та цивільне населення. Евакуація промисловості на Урал, Поволжя, Західний Сибір і Середню Азію (для створення там потужної бази з виробництва озброєння) почалася на ранніх стадіях війни, причому не лише з тих промислових центрів, котрим безпосередньо загрозували німецькі війська, а й інших районів. Так, вже 5 липня 1941 року було ухвалено урядове рішення про вивезення до Магніторська броньованого стану Маріупольського заводу ім. Ілліча, хоча лінія фронту перебувала за сотні кілометрів від Маріуполя. Упродовж того ж тижня було вирішено відправити частину обладнання, робітників та інженерно-технічний персонал дизельного цеху Харківського тракторного заводу до Челябінська (Урал), де створювалося гігантське підприємство з виробництва важких танків (майбутній Танкоград).

Принцип по черговості й поетапності евакуації залежав і від оперативної обстановки, що складалася в місцях її проведення, а також від спеціалізації економіки у цій області. У кожному регіоні України даний процес мав свої особливості. Із західних областей, де розташовувалися передави підприємства харчової та легкої промисловості, фактично не було можливості вивезти матеріальні цінності й людей. Частково вдалося евакуювати обладнання цукрової і спиртогорілчаної промисловості, сировину й готову продукцію, з Вінницької, Житомирської та Кам'янець-Подільської областей [14, р. 496–497].

Коли в Радянському Союзі почалося переміщення в глибокий тил значної частини продуктивних сил, воно не мало аналогів за своїми масштабами, складнощами і термінами. Так під час Першої світової війни в Російській імперії спроба перемістити в тиліві райони країни десятки підприємств з ряду промислових центрів разом з сировиною і кваліфікованими робітниками закінчилася невдачею: «Евакуація в ряді випадків звелася тільки до збирання всякого роду відомостей і до складання планів евакуації та лише в малій мірі вилилася в вивіз промислового обладнання, сировини і робочої сили». Сама по собі евакуа-

ція вже, як правило, супроводжується значними матеріальними і фінансовими втратами. Одне лише припинення виробничого процесу на тисячах підприємств означало для СРСР збиток в десятки і сотні мільйонів рублів. Але на це довелося піти для збереження великої частини продуктивних сил країни і подальшого їх використання в інтересах фронту, якнайшвидшого створення і розгортання потужної воєнної економіки СРСР [1, р. 118]. Евакуація ресурсів сільського господарства проходила з величезними труднощами й мала свої особливості. Якщо переміщення обладнання, готової продукції та сировини промислових підприємств здійснювалося залізничним транспортом, то для сільського господарства рухомий склад виділявся лише з метою перевезення продовольства і частково сільськогосподарських машин, до того ж не завжди [3, р. 131–132]. В Україні урожай дозрів пізніше, ніж зазвичай. Щоб встигнути вивезти зерно в тил, потрібно було максимально стиснути терміни збирання, і це при нестачі машин, пального, людей. Україна віддала армії 9300 тракторів, багато коней і майже всі автомобілі. Сотні тисяч жінок-колгоспниць брали участь у будівництві оборонних споруд. У Полтавській області, наприклад, 17 серпня 1941 р. виконком обласної Ради депутатів трудящих і бюро обкому ВКП (б) прийняли рішення залучити на будівництво оборонних споруд 140 тис. чоловік. І жовтня для тієї ж мети були мобілізовані ще 230 тис. чоловік. Різко скоротилися тягові і транспортні засоби МТС, колгоспів і радгоспів в тилі в районах. Велику допомогу в збиранні надали городяни, особливо студенти і школярі – на сільськогосподарських роботах були зайняті десятки тисяч студентів. На полях Харківської області працювали 16 тис. городян, Запорізькій – 70 тис., Ворошиловградської – 50 тис. І т. д. Робота тривала від зорі до зорі. У колгоспах тилі в районів кінними упряжками, машинами та вручну було прибрано 67% колосових, в радгоспах – 13%. селяни виявляли велику винахідливість: один придумав «самотаску» для подачі снопів на барабан молотарки, що дозволило вивільнити 20 чоловіків; інший сконструював овочеву сівалку; третій пристосував на молотити комбайновий мотор і т. д. Нерідко колгоспники цілодобово залишалися в полі, працюючи на живому тяглі в дві зміни: коні не витримували, їх міняли кожну зміну, а люди, недосипаючи, недоїдаючи, знаходили в собі сили працювати по 12-18 годин [1, р. 98–99].

Тому десятки тисяч тракторів, автомашин і мільйони голів худоби повинні були рухатись у тиллові райони на відстань, що перевищувала у середньому півтори-дві тисячі кілометрів, своїм ходом. У зв'язку з наближенням фронту у серпні розгорнулася евакуація тракторного парку МТС Лівобережжя. До 13 вересня вже було евакуйовано 208 МТС з 314 у Чернігівській, Сумській, Полтавській областях і лівобережних районах Київської, Дніпропетровської й Запорізької областей. А до 10 жовтня 1941 р. відправили трактори 333 із 484 МТС, розташованих у лівобережних областях УРСР. Колони 266 МТС Лівобережжя на цей час уже встигли прийти у східні області. Не приступили до евакуації лише МТС Ворошиловградської та частини районів Сталінської і Харківської областей. За даними обліку евакуації майна на 15 листопада 1941 р., із наявних у МТС Лівобережжя України 34 467 тракторів було піднято до евакуації 25 814. Із них виведено за межі України 18 252 тракторів, або 66,4%. Крім того, із 4498 тракторів, евакуйованих із правобережних МТС України, було виведено за межі республіки 2050 тракторів. Загалом, за оперативними даними обласних земельних відділів і відповідальних з питань евакуації працівників Наркомзему УРСР, на 15 листопада 1941 р. вийшло за межі України 20 302 тракторів 427 МТС [3, р. 131–132]. На початку серпня, коли окреслилася явна загроза виходу ворожих військ до Дніпра у всій смузі оборони Південно-Західного і Південного фронтів, масова евакуація промислових районів Придніпров'я стала неминучою. Пізно вночі 7 серпня 1941 р., в кабінеті директора Дніпропетровського трубопрокатного заводу імені В. І. Леніна пролунав телефонний дзвінок. Заступник Наркома чорної металургії П. І. Коробов повідомив рішення уряду: почати демонтаж обладнання двох цехів, підготувати завод до евакуації. Тільки напередодні в балонному цеху вступили в експлуатацію нові агрегати, молоти, печі, а тепер все це потрібно було демонтувати і вивозити. Евакуацією устаткування найбільш важливих цехів керували безпосередньо директор заводу С. Є. Василенко та головний інженер Н. А. Тихонов. До ранку 8 серпня перші 35 вагонів з обладнанням вже були готові до відправки. Одночасно демонтувалося обладнання з інших заводів Дніпропетровська. Так як рухомого складу не вистачало, довелося змінити початковий план евакуації. З трубопрокатного заводу вивозили найбільш цінне обладнання, а час, що залишився – розкомплектову-

вали. Згодом німецько-фашистські загарбники намагалися налагодити виробництво в трубному цеху, але всі їхні спроби виявилися марними. 9 серпня відійшов перший ешелон з устаткуванням трубопрокатного заводу, за ним протягом шести днів були відправлені ще шість ешелонів. Останній, дев'ятий, ешелон прибув в Первоуральськ 6 вересня, а 24 грудня цех тонкостінних труб вже почав давати продукцію [3, р. 144]. З середини серпня розгорнулося перебазування підприємств та населення з лівого берега Дніпра, в першу чергу заводів, фабрик, електростанцій Запорізької та східної частини Дніпропетровської областей. У тісному контакті з залізничниками демонтували і вантажили ешелони колективи запорізьких і дніпропетровських заводів: «Запоріжсталь», «Дніпроспецсталь», «Правда», ім. В. І. Леніна, «Світлофор», «Комінтерн», «Комунар», ім. Карла Лібкнехта, ім. Ф. Е. Дзержинського, ім. Г. І. Петровського, ім. Артема, ім. Шевченко, алюмінієвого, магнієвого, феросплавного, коксохімічного, азотно-тукового, авіамоторів і інших. Надзвичайно складним завданням було перебазування енергетичного господарства України, яке не можна було демонтувати одночасно з іншими оборонними підприємствами, оскільки значна частина з них виконувала термінові замовлення фронту і потребувала безперервної подачі електроенергії. Тому перекидання з небезпечних районів основного обладнання таких великих електростанцій, як Київська, Курахівська, Зуївська, Північно-Донецька, Штеровська ГРЕС, Одеська ТЕЦ, проходила буквально перед відходом радянських військ, в найостанніші дні та години. На Дніпропетровщині ГЕС місцеві працівники встигли зняти тільки деякі деталі з трьох турбін, а греблю довелося підірвати [1, р. 129–130]. Таким прикладом являється Дніпрогес в Запоріжжі було підірвано співробітниками НКВД з метою завадити швидкому наступу Вермахту. 18 серпня 1941 року близько 20:00 співробітники НКВД без попередження підірвали греблю Дніпрогесу. Вибух 20 тон толу зруйнував частину греблі довжиною 165 метрів, внаслідок чого 20 метрова водяна хвиля зміла прибережну міську смугу, плавні Хортиці і дійшла до міст Марганця та Нікополя, розміщених майже за 80 км вниз за течією Дніпра. Кількість жертв трагедії достеменно невідома, оскільки їх ніхто не рахував. Найчастіше дослідники говорять про 100 тис. загиблих: 80 тис. жителів Запоріжжя та його околиць, біженців із сусідніх регіонів та близько

20 тис. радянських солдат, які не встигли покинути місто. Німецьке командування оцінювало втрати в живій силі у 1500 осіб. Акцію посягнували побоюванням швидкого наступу німецьких військ, хоча насправді основні сили німців підійшли сюди лише на початку жовтня 1941 року [2, р. 83–84].

Залізничний транспорт в основному справлявся з величезними обсягами перевезень, хоча й не завжди працював ритмічно. Значні проблеми створювали натовпи біженців, що заповнювали дороги й вокзали. Загалом з України вдалося вивезти устаткування: 150 середніх і 550 великих підприємств з 730 наявних, зокрема 190 підприємств союзного значення. Серед евакуйованих підприємств особливе значення мали найбільший у СРСР патронний завод у Луганську та Харківський паровозобудівний завод ім. Комінтерна (№ 183) – таку назву мало найбільше у світі підприємство з випуску танків. З Києва були вивезені обладнання та штати працівників 197 підприємств. Вглиб СРСР були евакуйовані інститути АН УРСР, 16 відомчих науково-дослідницьких інститутів, 70 ВНЗ, зокрема 28 індустріально-технічних, 18 сільськогосподарських, 12 медичних, 6 художньо-музичних, 4 педагогічні, 3 університети, 276 училищ і шкіл фабрично-заводського навчання. Обов'язковій евакуації підлягали також архіви та музеї України. Академія наук УРСР була перебазована в Уфу. Під час евакуації «людського контингенту» перевагу віддавали представникам елітарних верств радянського суспільства: державні чиновники, інтелігенції, різні фахівці, а також молодь, яка могла бути мобілізована до війська. Найбільшу кількість людей було евакуйовано з великих міст, де концентрувалися підприємства оборонного значення: 335 000 – з Києва, близько 300 000 – з Одеси, близько 400 000 – з Харкова, 481 000 – з Донбасу [15, р. 214–215]. Західна Сибір стала одним з головних регіонів, куди прямували евакуйовані, в тому числі діти. Тільки за перший період війни Алтайський край прийняв 92 дитячих установ (11 739 осіб), Новосибірська область – 48 (3286 осіб), Омська – 170 (17 330 осіб) [1, р. 126].

Евакуацію продуктивних сил України в 1941 р. та розселення відповідних фахівців на сході в надзвичайно короткі терміни варто зарахувати до найбільш масштабних організаційних заходів початкового періоду війни Радянського Союзу з нацистською Німеччиною. Всього

у східні райони СРСР з 550 великих підприємств оборонної, машинобудівної, металургійної легкої промисловості, що становило майже половину всіх потужностей, введених у дію на сході. Було евакуйовано найбільш цінне майно науково-дослідних організацій, зокрема Академії наук, а також сотні тисяч фахівців і членів родин. Особливості господарського розвитку регіонів і воєнна ситуація визначили специфіку й характер проведення евакуації. Найбільш вдалим було перебазування продуктивних сил центральних областей України, майже не вдалося врятувати майно західних, найбільша кількість проблем виникла при евакуації з північних та східних областей республіки. Евакуація промислових підприємств відбувалося значно організованіше й повніше, ніж сільськогосподарського майна. Однак проведена у 1941–1942 рр. евакуація з України вражає своїми масштабами. Відбудовані на сході СРСР українські промислові підприємства, колгоспи, радгоспи, МТС та інші установи, відіграли значну роль у зміцненні економічної бази Радянського Союзу на вирішальному етапі війни [14, р. 513]. За неповними даними, на 10 жовтня в Поволжі з України було відправлено 10 300 сімей колгоспників з усім господарством⁶⁵. Евакуація сільського населення влітку 1941 р з території Української РСР часто проводилася під обстрілом ворожої авіації. Якщо траса евакуації колгоспів і радгоспів Смоленської, Московської, Калінінської областей не перевищувала 300-400 км, то перед українськими селянами лежав важкий далекий шлях до 2000 км. Треба було подолати велику кількість водних перешкод, деякі тракторні колони (Підкамінської МТС Львівської області, Кіровоградської МТС Київської області та інші) зазнали нальотам ворожої авіації і понесли серйозні втрати. Значна частина тракторних колон і гуртів худоби з Правобережної України не зуміла дістатися до Дніпра: фашистські танки перерізали їм дорогу, 10 тис. тракторів потрапили в руки ворога [1, р. 103].

Евакуйовані з України у тиллові райони СРСР колгоспники відразу ж включалися у виробничий процес і разом з місцевими працівниками сільського господарства боролися за забезпечення Червоної армії та населення продовольством, а промисловості – сировиною. Продовольча проблема в країні, особливо в 1942 р., була надзвичайно гострою: на території, окупованій загарбниками, до війни збирали 1/3 загальносоюзної кількості зернових, майже 1/2 – технічних куль-

тур, 87% – цукрового буряку, виробляли 38 % продуктів тваринництва. Тож кожний кілограм продовольства, вироблений українськими селянами в евакуації, був особливо цінним [16, р. 139]. Прискорене введення в дію евакуйованих підприємств у місцях їхнього нового базування стало основним воєнно-господарським завданням кінця 1941 і початку 1942 р., одним із вирішальних заходів у справі воєнної перебудови економіки і створення злагодженого ВПК. У розв'язанні надскладних завдань його становлення на Сході чи не найбільш ефективно виявила свої мобілізаційні здатності адміністративно-командна система управління. Власне, вона з самого початку й була розрахована на надзвичайні обставини в суспільстві. Напружена й грандіозна за розмахом робота з перебазування матеріально-технічних цінностей і населення в цілому раціональне розміщення на нових місцях евакуйованих промислових об'єктів, оперативна й посилена концентрація, на ключових напрямках воєнної економіки матеріальних, продуктивних та людських ресурсів, маневрування кадрами, спеціалістів, загалом економне використання резервів і запасів металу, палива, сировини, накопичених перед війною – все це уможливило вирішення найбільш гострих завдань воєнного часу [17, р. 520].

3. Евакуація в Кременчуці

28 серпня 1941 року бюро Полтавського обкому КП(б)У, прийняло постанову про евакуацію худоби і сільськогосподарського реманенту, згідно якої органи радянської влади на місцях мали забезпечити стада худоби погонщиками і зооветперсоналом, а останніх грошима, теплим одягом і продуктами харчування на 2-3 місяці. Евакуації на схід підлягали також трактори й комбайни. У зв'язку з тим, що на початку радянсько-німецької війни були депортовані до Казахстану й Сибіру всі особи німецької національності, утворений вакуум керівництво СРСР вирішило заповнити примусово вивезеними з України селянами. До 10 вересня з Полтавщини планувалося переселити 80-100 колгоспів із 11 220 сім'ями колгоспників, проте в умовах швидкого просування німецьких військ на схід цей задум здійснити не вдалося. Цивільному населенню влада видавала евакуаційні листи – право виїхати вглиб території СРСР, але виїздити ставало все важче через перевантаженість залізничного транспорту військовими перевезеннями [18, р. 23–24].

22 червня начальник політвідділу Серета, замісник начальника політвідділу Гурін представник районного професійного союзу залізничників Замуленко, ДНЧ-7 Макаров та начальник КДБ Гриненко провели термінову нараду по питанню оборони Кременчуцького залізничного вузла про створення ополчення на залізничному вузлі, евакуація стариків, жінок, дітей, вивіз цінного обладнання з господарських одиниць вузла. Після наради всі приступили до оперативних дій, почали створювати ополчення, в котрі записались інструктор райпрофсожа Готкін, замісник начальника ОРС Безверхній їх направили в склад Кременчуцького та Крюківського ополчення [10, р. 82]. Номенклатурні працівники різного рівня свої сім'ї відправляли заздалегідь, головним чином ночами, щоб ніхто не бачив. Евакуація народного господарських вантажів відбувалось у складних умовах: не вистачало людей, техніки, технічних засобів, заважали нальоти ворожої авіації [19, р. 13]. Кременчуцька дивізія народного ополчення, що із заходу прикривала Крюків, не мала належного військового вишколу і сучасного озброєння, про що говорилося вище, а тому не могла протистояти переважаючим силам ворога. Дві третини її вояків полягло в околицях Крюкова та під час вуличних боїв у місті. Захопивши 9 серпня Крюків, німці відразу ж почали обстрілювати з гармат Кременчук, який обороняла 297-а стрілецька дивізія (командир – полковник Г. А. Афанасьєв). У місті зчинилася паніка. Для допомоги в організації евакуації промислових об'єктів Кременчука Полтавський обком КП(б)У послав секретаря обкому по промисловості Коротченка й секретаря обкому по транспорту Бураковського, але свого завдання вони не виконали. Разом із місцевими керівниками (секретарем міськкому партії Котліком, головою міськвиконкому Лагном і начальником міського відділу НКВС Фоміним) проявили паніку й розгубленість. Відмовившись від демонтажу та евакуації підприємств, вони без санкції обкому КП(б)У і військового командування дали наказ на їх знищення шляхом підпалів і підривів вибухівкою, а самі втекли до Полтави. Таким чином, знищено десять підприємств міста разом із запасами готової продукції на десятки мільйонів карбованців. У їх числі трикотажну й кондитерську фабрики та міські млини разом із складами борошна і зерна. Голодні кременчужани з болем спостерігали, як у полум'ї гинуло народне добро.

На північ від Кременчука поблизу села Кривуші був розташований елеватор, розрахований на зберігання 128 тис. т зерна. На початку радянсько-німецької війни тут знаходився стратегічний запас продовольства для Червоної армії: 39650 т вівса, 14,5 тис. т жита, 5,5 тис. т борошна, 5 тис. т цукру, 8 тис. т рису і 1,3 тис. т різних круп. За наказом кременчуцького партійного керівництва елеватор зірвали (напередодні в нього заклали 10 вагонів вибухівки) і підпалили. Майже рік його руїни куріли, як вулкан. Перебуваючи в серпні 1942 року в Кременчуці, У. Самчук спостерігав, як обідрані жінки копирсалися в руїнах елеватора, збираючи в мішки горіле зерно [18, р. 23–24].

Коли шли бойові дії за Кременчук партійна організація міста вживала заходів, щоб вивезти на Схід людей і матеріальні цінності. Для евакуації заводів міський комітет ЛКСМУ організував 35 вантажних комсомольсько-молодіжних бригад [4, р. 481]. З 10 липня Кривенко І.Г. переправив з с. Деревки і с. Келемберда скот і деяку сільськогосподарську продукцію. А коли в Кременчуці зірвали міст його відкомандировали в Кременчук і він зі своїм судном перевозили інтендантів і військові частини протягом 2 тижнів. 7 серпня було вбито жінку Кривенка І., котра працювала матросом [8, р. 17]. Після зриву залізничного моста Крюків-Кременчук були поставлені задачі по реалізації переправи з Крюкова для евакуації населення з правобережжя автотранспорту військових частин, зброї, боєприпасів з лівого на правий берег. Були організовані переправа одна з Демуровки, інша з Крюкова – вище залізничного моста від рибного колгоспу. Визначені переправи підпадали систематичному обстрілу з повітря і на височині з Білецької гори. На Крюківських переправах працював теплохід «Чкалов», де був капітаном Болбас Федір Єфимович. Після взриву моста 21 липня 1941 року, була поставлена задача побудувати наплавний міст через річку Дніпро в районі вище річкового порту від міста де розташована водна станція заводу «Дармаш» і через о. Зелений на материк. Представник міського комісаріату Лагно і секретар Котлик створили п'ятірку по будуванню моста куди ввійшли.

1. Левидой Марк Аркадієвич – директор.
2. Бурак – забезпечував деревиною по мосту.
3. Винокуров – забезпечував деталями, болтами, цвяхами, скобами і т.д.

4. Гоман – забезпечував кількістю плотів, троси, якоря, складки для укладки якорів.

5. Удовицький – забезпечував розводи частини моста із 6 суден грузовантажністю до 100 тонн устаткуванню плотів, буксири і інші транспортні роботи, зв'язок з будівництвом моста.

Міст був побудований за 7 діб наплавний міс через Дніпро увели 4 серпня в експлуатацію. Першими пішоходами через міст було стадо корів, з молочної ферми тресту столових. Цілодобово нацисти проводили бомбардування цього моста. Після взяття Крюкова німці перекрили набережну, і міст перестав функціонувати. Для захисту моста було встановлено оборону на о. Зелений [9, р. 28–31]. 12 серпня майор Климовицький рапортував начальнику воєнних повідомлень Південно-Західного фронту наступне: «Внаслідок виходу ворога на правий берег в район Вербочки в 5 км вище Кременчука і район Мишурино в 55 км нижче Кременчука, пропуск суден, котрі спускають вниз неможливий внаслідок обстрілу їх правого берегу у вказаних районах. По неточним даним на участку Черкаси-Кременчук маються 133 непарові судна, 7 буксирів і 1 пасажирський, із них в Черкасах на 108 залишилось 7 непарових, 3 буксира і 1 пасажирських. Таким чином основна маса суден захоплена в русі. В цілях розгрузки участку суден прошу вашого позову перед Воєнною радою дати завдання флотилії прикрити прохід суден на вказаному участку для подальшого спуску вниз» [20, р. 432]. Після взяття Крюкова в Кременчуці скопилось 287 одиниць різного флоту в тому числі 4 пасажирські пароходи, 13 буксирів, 20 катерів, 2 танкери. Із 287 одиниць флоту 68 залишились на правому березі. З 18 серпня цілодобово під покрівлям ночі в місто направляли на вантажні операції 500-700 осіб з тилового ополчення з Кременчуцького порту по 150-200 автомашин. Працівники вантажні судна з цінним вантажем заводили в затопленому стані, потім вплечеву товар грузився на автомашины. Потім відправляли до місць де стояли вагони. Оформивши документи на партію вагонів, вантаж адресувався в глибокий тил. Було багато вантажу з паливними матеріалами. Паливо для танків, бензин, керосин. Для перевантаження паливних матеріалів у вагони, було використано трубопровід та перекачували на залізничну цистерну. Завантажені цистерни до світанку з залізниці убирали і відправлялись в тил. А з світанку відновлювались обстріли та наліт авіа-

ції. Всякі роботи на денний час зупинились. Евакуація відбувалась в період 18 серпня – 1 вересня 1941 р. 23-24 серпня, німці зайняли Зелений острів і район Дубків. 25 серпня ад'ютант Південного фронту генерал-майор Циганков передав розпорядження командуючого Південного фронту С.М. Будьонного: «любими засобами убрати флот з правого берегу Дніпра на лівий». Артилерії був даний наказ прикрити вогнем, процес евакуації. Вночі артилеристи починали артобстріл. Учасники евакуації під командуванням Сакура А.А., вплавав змогли евакуювати 12 суден. 26 серпня вночі була використана бригада на катерах було евакуювано 57 суден. Решту 11 це були дерев'яні судна погрузили в камнет. Водотечні та старі судна були затоплені. По домовленості частина була також знищена з повітря [9, р. 33–46]. Також ополчення Кременчуцького порту допомагали на баржах на лівий берег переправляли червоноармійців, цивільне населення з Келеберди, Деревки та Кременчука. Учасниками були Смоленський Петро Зинов'євич, Кривенко Іван Гаврилович, жінка Кривенка І.Г (загинула під час переправи), Лесь Максимович Іванов, Микола Берест, Трофимчук, Бондаренко Дмитро, Поздняк Яків (був схвачений та розстріляний німцями). Після евакуації було наказано затопити судна. Затоплювали Шверник Федір Іванович, Пришул Ф.К., Вава В.Я., Гарбуз Ф., Смоленський В., Марченко К.І., Гапон Т.І., Гапон В.В., Івжич В.Г., Петрушенко Яків Іванович, Болбас Федір Євдокимович, Старчик Євдоким Євдокимович та Болбас Антон Федорович [7, р. 11–13]. У серпні почалась евакуація Кременчуцького паровозного депо під командуванням Терещенко Г.Р., Златополського, Гавва, Ткач, Цвелих, Цимбал та інші [11, р. 89]. Період евакуації паровозного депо було залишено без керівника, начальник депо Дробаха пішов раніше часу, замість того, щоб організувати евакуацію, доручено було керівництво Коколену В.. В депо було організовано збір мисливських рушниць, також були гвинтівки де були просверлені патронники. За допомогою інструментів старались засверлювати отверстя, і готовились давати відсіч гітлерівцям, але цією зброєю не встигли покористуватись. В Чередниках загинув на трудовому посту машиніст паровозного депо Горитнюк Микола. На товарному дворі загинув ще один машиніст Штан. В Чередниках був поранений ще один машиніст Строк Павло. Машиніст Коломієць замість того, щоб евакуюватись сховався в погребі, щоб не виїхати, а залишитись при

німцях. Машиніст Сиборенко працював під Рублівкою, був виявлений німецькими танками, спаливши свій партійний квиток, він зміг прибути в Полтаву пішки, бо потяг був розбитий [12, р. 92]. Всього було евакуйовано 15 вагонів устаткування приймало участь в цьому 22 особи [13, р. 96–97].

Після евакуації паровозного депо 9 серпня, німці стали бити по станції, і попали в санітарний потяг. Потім його перетягли в товарний парк. Також снаряд попав в телеграфний будинок. Було вбито інженера депо Штана М. і Бараболу. Відновлений потяг отримав команду допомоги перевантажити станки і майно технікуму паровозного депо командував цим Замуленко І.Г. [11, р. 89]. Хоч евакуація проходила під безперервним обстрілом та бомбардуванням з повітря залізничники з честю виконали свій обов'язок [4, р. 481].

З 9 серпня 1941 року в Кременчуці, зупинив роботу Кременчуцький хлібозавод № 1 і почали демонтувати устаткування по наказу тресту «Главхлеб». Демонтаж проводили главмеханік Безродий Трофим Данилович і слюсар Ламан Андрій Карпович та інші. Всі основні частини та механізми устаткування хлібозаводу були погружені на платформи і вивезли в Мічурінськ [5, р. 106]. 26 серпня було закінчено устаткування, і його було погружено на платформи [6, р. 107].

Після втечі з Кременчука партійного керівництва, а разом з ним міліція і пожежна команда, місто було віддане на поталу мародерам. Рішенням бюро Полтавського обкому КП(б)У від 17 серпня Котлік, Лагно і Коротченко були виключені з партії, зняті з роботи й віддані до суду. Завідувач промислового відділу обкому Гаркуша і Бураковський одержали суворі догани по партійній лінії. Першим секретарем Кременчуцького міськкому КП(б)У призначено П. Колінька, а головою міськвиконкому О. Столицького. Близько місяця Кременчук зазнав інтенсивного артилерійського обстрілу німців, які стояли на правому високому березі Дніпра. Для підрозділів Червоної армії, що обороняли Кременчук, із Києва були направлені баржі з боеприпасами, хлібом та іншими продуктами харчування, але пароплав, що їх тягнув, був підбитий німецькою артилерією, і став на якір посеред Дніпра. І німці, і радянські війська намагалися захопити баржі, але через постійний обстріл з обох берегів їм цього не вдалося. Тоді радянське командування виявило серед місцевих жителів умілих плавців, які непомітно вночі підібралися до барж і

перерізали буксирні канати. Звільнені баржі попливли за течією, і незважаючи на вогонь противника, їх підтягнули до лівого берега. Вантажі дісталися радянським військам [19, р. 14–15].

4. Висновки

Підводячи підсумки даного дослідження, можна сказати, що тема Другої світової війни залишається однією з провідних тем вітчизняної історії.

Війна з фашизмом була не просто боротьбою добра зі злом. Це було зіткнення тектонічних плит історії, коли ціною питання стала не перемога одних над іншими, а бути чи не бути людству. І в цій боротьбі Україна постраждала чи не найбільше, її економіку, культуру та багато населених пунктів було повністю або частково зруйновано. Але найважчою втратою були людські жертви. Сучасні вчені по-новому намагаються переосмислити і зрозуміти події тих грізних років, більш точно відобразити психологію людей, які своєю самовідданістю, героїзмом і мужністю врятували світ від фашизму. Протягом тривалого часу Друга світова війна вважалася одним з добре вивчених періодів історії, однак поява в останні роки значного числа раніше недоступних документів зумовило новий виток дослідницького інтересу до історії війни.

Згідно з дослідженнями даної теми, можна зробити такі висновки:

1. Було розкрито, як втілювали наказ про евакуацію підприємств та ресурсів в тил.

2. Як проводився процес евакуації на схід. За допомогою праць Перехреста О.Г., Агеєва О.В., Горобця С., Патриляка І.К., та інших висвітлено кількість евакуйованих сільськогосподарських, людських та промислових ресурсів в тил.

3. За допомогою архівних документів Кременчуцького краєзнавчого музею, було висвітлено, як в місті Кременчук за допомогою Кременчуцького порту та Кременчуцького залізничного вокзалу та паровозного депо, проводився процес евакуації, та відправлення його в тил за допомогою залізниці, і які втрати були понесені під час евакуації.

Військова історія України безперечно є однією з важливих складових не лише історії України, а й історії Європи та світу. Відтак відкриття нових аспектів дослідження, пошук нових опцій і масштабів наукового пошуку не втрачає своєї актуальності і важливості для роз-

витку сучасної історіографії, особливо якщо мова йде про маловивчені факти евакуації фабрик, заводів, сільського господарства, населення та ін., тактику і стратегічні дії військових підрозділів радянської армії та воєнно-морського флоту. Радянсько-німецька війна – одна з найдраматичніших сторінок нашої історії ХХ ст. Ось чому вона продовжує жити незагоєною раною у свідомості мільйонів співвітчизників.

Список літератури:

1. Великая Отечественная война 1941–1945 годов. В 12 томах. Т. 7 Экономика и оружие войны / [ред. Агеев А.И., Аристов С.А. и другие]. Москва : Кучково поле, 2013. 864 с.
2. Горобець С. МІФ 15. Дніпрогес в Запоріжжі, Хрещатик та Успенський собор в Києві підірвали нацисти. Війна і міф. Невідома Друга світова / [ред. В.М. В'ятрович, О. Зінченко, М. Майоров]. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. С. 81–85.
3. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. В 6 томах. Т. 2 Отражение советским народом вероломного нападения фашистской Германии на СССР. Создание условий для коренного перелома в войне (июнь 1941 г. – ноябрь 1942 г.) / [ред. Пospelов П.Н., Фокин Н.А. и другие]. Москва : Воениздат, 1961. 688 с.
4. Історія міст і сіл УРСР в 26 томах, Т. 17. Полтавська область / [Ред. Буланый І.Т., Бардик Г.С. та ін.]. Харків: Харківська книжкова фабрика ім. Фрунзе, 1967. 1052 с.
5. Кременчуцький краєзнавчий музей: ф. 1, оп. 1, спр. 30-а, арк. 106. Воспоминания директора Кременчугского Хлебзавода № 1 тов. Отрешко Яков Маркиянович.
6. Кременчуцький краєзнавчий музей: ф. 1, оп. 1, спр. 30-а, арк. 107. Воспоминания Кременчугского Хлебзавода № 1. Полтавского тресту «Укрплавхлеб» тов. Безродный Трофим Данилович.
7. Кременчуцький краєзнавчий музей: ф. 1, оп. 1, спр. 30-а, арк. 11–13. Список работников Кременчугского порта активно участвующих в обороне против немецкого фашизма в период Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.
8. Кременчуцький краєзнавчий музей: ф. 1, оп. 1, спр. 30-а, арк. 17. Заявление от жителя с. Келеберда Кременчугского района Полтавской области Кривенка Ивана Гавриловича.
9. Кременчуцький краєзнавчий музей: ф. 1, оп. 1, спр. 30-а, арк. 28–46. Воспоминания о Великой отечественной войне от Удовичко Ивана Степановича.
10. Кременчуцький краєзнавчий музей: ф. 1, оп. 1, спр. 30-а, арк. 82–83. Председателю комиссии по выявлению участников ополчения и истребительных батальонов при первичной партийной организации паровозного депо. Воспоминания Замуленко Ивана Григорьевича.

11. Кременчуцький краєзнавчий музей: ф. 1, оп. 1, спр. 30-а, арк. 88–89. Председателю комиссии по выявлению участников ополчения и истребительных батальонов при первичной партийной организации парвозного депо. Воспоминания Цимбал Якова Степановича.

12. Кременчуцький краєзнавчий музей: ф. 1, оп. 1, спр. 30-а, арк. 92. Председателю комиссии по выявлению участников ополчения и истребительных батальонов при первичной партийной организации паровозного депо от Гавва Михаила воспоминания.

13. Кременчуцький краєзнавчий музей: ф. 1, оп. 1, спр. 30-а, арк. 96–97. Список товарищей принимавших активное участие в эвакуации станичного оборудование и материальных ценностей с Загонремонтного пункта станции Кременчуг.

14. Пастушенко Т. Дорога на Схід: евакуаційна епопея. Історія Другої Світової війни: погляд з ХХІ століття. В 2 книгах, кн. 2 / [Ред. В.А. Смолій, О.Є. Лисенко та інші]. Київ : Наукова думка, 2011. С. 495–516.

15. Патриляк І.К. Тактика випаленої землі: евакуація матеріальних цінностей та людських ресурсів. Від Рейхстагу до Іво-Дзіми. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій / [ред. В.М. В'ятрович, І.К. Патриляк та інші]. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. С. 213–217.

16. Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне і соціальне становище. Черкаси : ЧНУ імені Б. Хемельницького, 2011. 668 с.

17. Першина Т. Становлення ВПК у східних регіонах СРСР: участь українських виробничників у вирішенні воєнно-економічних питань. Історія Другої Світової війни: погляд з ХХІ століття. В 2 книгах, кн. 2 / [Ред. В.А. Смолій, О.Є. Лисенко та інші]. Київ : Наукова думка, 2011. С. 516–551.

18. Ревегук В.Я. Полтавщина в роки рдянсько-німецької війни (1941–1945). Полтава : Дивосвіт, 2010. 292 с.

19. Ревегук В.Я. Полтавщина під німецькою окупацією (1941–1943). Полтава : Дивосвіт, 2015. 388 с.

20. ЦАМО, Ф. 229, Оп. 161, Д. 61. Вследствие выхода противника на правый берег район Вербочки выше Кременчуга 55 км пропуск судов спускаемых вниз невозможен.

References:

1. Ageev A.I. & Aristov S.A. (2013) *Velikaja Otechestvennaja vojna 1941–1945 godov. V 12 tomah. T. 7 Jekonomika i oruzhie vojny* [The Great Patriotic War of 1941–1945 in 12 volumes. Vol. 7 Economy and weapons of war]. Moscow: Kuchkovo Pole. (in Russia)

2. Horobets S. (2016) *MIF 15. Dniproghes v Zaporizhzhzi, Khreshhatyk ta Uspenskyj sobor v Kyjevi pidirvaly nacysty* [MYTH 15. The Nazis blew up Dniproges in Zaporizhia, Khreshchatyk and Assumption Cathedral in Kyiv]. *Vijna i mif. Nevidoma Drugha svitova* [War and myth. Unknown World War II]. Kharkov: Family Leisure Club, pp. 81–85.

3. Pospelov P.N. & Fokin N.A. (1961) *Istorija Velikoj Otechestvennoj vojny Sovetskogo sojuza 1941–1945 gg. V 6 tomah. T. 2 Otrazhenie sovetskim narodom*

verolomnogo napadenija fashistskoj Germanii na SSSR. Sozdanie uslovij dlja korennoho pereloma v vojne (ijun' 1941 g. – nojabr' 1942 g.) [History of the Great Patriotic War of the Soviet Union 1941–1945. In 6 volumes, Vol. 2. Reflection by the Soviet people of the treacherous attack of Nazi Germany on the USSR. Creation of conditions for a radical turning point in the war (June 1941 – November 1942)]. Moscow: Military Publishing.

4. Bulany I.T. & Bardyk G.S. (1967) *Istorija mist i sil URSS v 26 tomakh, T. 17 Poltavskaja oblastj* [History of towns and villages of the USSR in 26 volumes, Vol. 17 Poltava region]. Kharkiv: Kharkiv Book Factory named Frunze.

5. Kremenchug Museum of Local Lore: fund 1, description 1, right 30a, sheet 106. *Vospominaniya direktora Kremenchugskogo Khlebzavoda № 1 tov. Otreshko Yakov Markijanovich* [Memoirs of the Director of the Kremenchug Bread Plant No. 1 Comrade Otreshko Yakov Markijanovich].

6. Kremenchug Museum of Local Lore: fund 1, description 1, right 30a, sheet 107. *Vospominaniya Kremenchugskogo Khlebzavoda № 1. Poltavskogo trestu «Ukrplavkhleb» tov. Bezrodny Trofim Danilovich* [Memoirs of the Kremenchug Bread Plant No. 1. Poltava Trust «Ukrplavkhleb» comrade. Bezrodny Trofim Danilovich].

7. Kremenchug Museum of Local Lore: fund 1, description 1, right 30a, sheet 11–13. *Spisok rabotnikov Kremenchugskogo porta aktivno uchastvuyushchikh v oborone protiv nemetskogo fashizma v period Velikoy Otechestvennoy vojny 1941–1945 gg.* [The list of workers of the Kremenchug port actively participating in the defense against German fascism during the Great Patriotic War of 1941–1945].

8. Kremenchug Museum of Local Lore: fund 1, description 1, right 30a, sheet 17. *Zayavlenie ot zhityelya s. Keleberda, Kremenchugskogo rayona, Poltavs'koy oblasti Krivenka Ivana Gavrilovicha* [Application from a resident with. Keleberda, Kremenchug district, Poltava region Krivenka Ivan Gavrilovich].

9. Kremenchug Museum of Local Lore: fund 1, description 1, right 30a, sheet 28–46. *Vospomynaniya o Velykoj otechestvennoj vojne ot Udovychogho Yvana Stepanovycha* [Memories of the Great Patriotic War from Ivan Stepanovich Udovitsky].

10. Kremenchug Museum of Local Lore: fund 1, description 1, right 30a, sheet 82–83. *Predsedatelyu komisii po vyyavleniyu uchastnikov opolcheniya i istrebitel'nykh batal'onov pri pervichnoy partiynoy organizatsii parvoznogo depo. Vospominaniya Zamulenko Ivana Grigor'evicha* [Chairman of the commission for identifying members of the militia and fighter battalions at the primary party organization of the locomotive depot. Memories of Ivan Grigorievich Zamulenko].

11. Kremenchug Museum of Local Lore: fund 1, description 1, right 30a, sheet 88–89. *Predsedatelyu komisii po vyyavleniyu uchastnikov opolcheniya i istrebitel'nykh batal'yonov pri pervichnoy partiynoy organizatsii parvoznogo depo. Vospominaniya Tsimbal Yakova Stepanovicha* [Chairman of the commission for identifying members of the militia and extermination battalions at the primary party organization of the steam depot. Memoirs of Tsimbal Yakov Stepanovich].

12. Kremenchug Museum of Local Lore: fund 1, description 1, right 30a, sheet 92. *Predsedatelyu komisii po vyyavleniyu uchastnikov opolcheniya i istre-*

bitel'nykh batal'onov pri pervichnoy partyynoy organizatsii parovoznogo depo ot Gavva Mikhaila vospominaniya [To the chairman of the commission for identifying members of the militia and fighter battalions at the primary party organization of the locomotive depot from Gavn Mikhail memoirs].

13. Kremenchug Museum of Local Lore: fund 1, description 1, right 30a, sheet 96–97. *Spisok tovarishchey prinimavshikh aktivnoe uchastie v evakuatsii stanichnogo oborudovanie i material'nykh tsennostey s Zagonremontnogo punkta stantsii Kremenchug* [List of comrades who took an active part in the evacuation of the village equipment and material values from the Corral of the repair point of the Kremenchug station].

14. Pastushenko T. (2011) *Dorogha na Skhid: evakuacijna epopeja* [The road to the east: an evacuation epic]. *Ukrajina v Drughij svitovij vijni poghljad z XXI st. istorychni narysy u 2 knyghakh. Kn. 2* [Ukraine in World War II view from the XXI century. Historical essays in 2 books. Book. 2]. Kyiv: Scientific opinion, pp. 495–516.

15. Patryliak I. (2017) *Taktyka vypalenoji zemli: evakuacija material'nykh cinnostej ta ljuds'kykh resursiv* [Tactics of «scorched earth»: evacuation of material values and human resources]. *Vid Rejkhstagh do Ivo-Dzimy. U polum'ji vijny. Ukrajina ta ukrajinci u Drughij svitovij* [From the Reichstag to Iwo Jima. In the flames of war. Ukraine and Ukrainians in the Second World War]. Kharkov: Family Leisure Club, pp. 213–217.

16. Perekhrest O.G. (2012) *Ukrajinsjke selo v 1941–1945 rr.: Ekonomichno i socialjne stanovyshe* [Ukrainian village in 1941–1945: Economic and social situation]. Cherkassy: The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy. (in Ukrainian)

17. Pershina T. (2011) *Stanovlennja VPK u skhidnykh rehionakh SRSR: uchastj ukrajins'kykh vyrobnychnykiv u vyrishenni vojenno-ekonomichnykh pytanj* [Formation of the military-industrial complex in the eastern regions of the USSR: the participation of Ukrainian producers in solving military-economic issues]. *Ukrajina v Drughij svitovij vijni poghljad z XXI st. istorychni narysy u 2 knyghakh, Kn. 2* [Ukraine in World War II view from the XXI century. Historical essays in 2 books. Book 2]. Kyiv: Scientific opinion, pp. 516–551.

18. Reveguk V. Ya. (2010) *Poltavshhyna v roky rjadjansjko-nimec'koji vijny (1941–1945)* [Poltava region during the Soviet-German war (1941–1945)]. Poltava: Miracle World. (in Ukrainian)

19. Reveguk V. Ya. (2015) *Poltavshhyna pid nimec'koju okupacijeu (1941–1943)* [Poltava region under German occupation (1941–1943)]. Poltava: Miracle World. (in Ukrainian)

20. Central archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation in Moscow: fund 229, description 161, right 61, sheet 432. *Vsledstvie vykhoda protivnika na pravyy bereg rayon Verbochki vyshe Kremenchuga 55 km propusk sudov spuskaemykh vniz nevozmozhen* [Due to the enemy's exit to the right bank, the Verbochka area above Kremenchug 55 km, the passage of ships descending downward is impossible].